

A Vigilia beszélgetése

Vásárhelyi Miklóssal

II. rész

— *A tanáraid milyenek voltak? Filozófiailag, politikailag, hiszen politológiát tanultál.*

— A tanárok változók voltak. A baj ott kezdődött, hogy a fasiszta ideológiát mindenki olyan kötelező tárgynak tekintette, mint nálunk a foxi-maxit. Szkeptikus és csalódott voltam, ami végül is azt eredményezte, hogy visszajöttem Magyarországra. Döntő volt a pillanat egyébként, mert fiumei születésemnél fogva, éppen behívtak olasz katonának. Nem vették figyelembe, hogy én magyar állampolgár vagyok, megkaptam a behívót, tehát két eset volt, vagy jelentkezem a tüzérséghez, vagy visszajövök.

— *Ez melyik évben volt?*

— 1938-ban. Akkor vittek volna a frontra, Abesszíniába, én akkor már nem kételkedtem. Meg kell mondanom, korábban még a spanyol háború idején teljesen Francóék oldalán álltam. Azt hallottam, hogy megerőszakolják az apácákat, bezárják a templomokat — ami lehet, hogy igaz volt, nem tudom; de az abesszíniai háborút nem helyesltem, az egyértelműen imperialista háború volt, azt mondták, a római impérium helyreállításának ez az első lépése.

— *Egyházi körökkel állottál-e kapcsolatban Olaszországban?*

— Akkor nagyon sok volt Rómában az ún. gamberi rossi, a Germanico-Hungaricumba jártak, nagyon kispapok voltak, vörös reverendában jártak.

— *Ezért hívták őket vörös rákoknak.*

— Ők is antifasiszta irányba hatottak rám. Antifaszizmusom egyik jele az volt, hogy nem a világi olasz sajtót, hanem az Osservatore Romanót olvastam. Ez nem volt izgalmas lap. De mégis más volt, mint a többi. Maga a tény, hogy valaki Osservatore Romanót olvasott, nagyon gyanús dolog volt. Nemesyszer előfordult, hogy a fasiszta fiatalokat felbuzdították, hogy szedjék össze az Osservatore Romanót és égessék el Rómában. Az újságnak nem a katolikus jellege miatt voltam olvasója, hanem azért, mert bizonyos értelemben független volt, mert akkor már mindenki tudta, hogy a Vatikán tele van — nyílt titok volt — katolikus disszidensekkel, ilyen volt De Gasperi, aki könyvtáros volt, és más professzorok, akik nem tudtak megmaradni a helyükön, nem voltak hajlandók letenni a fasiszta hűségüket. Elbújtatták őket könyvtárakban, levéltárakban. Gyakorlatilag a magas hierarchia is, különösen Pacelli pápa nagyon engedékeny volt a fasiszta diktatúrával szemben, mert úgy érezte, így tudja megőrizni a katolicizmus pozícióját, eszméit. A fasiszta eszmék irányába azonban nem tett engedményeket, így elvetette a faji gondolatot is, általában azokat az eszméket, amelyek összeegyeztethetetlenek voltak a kereszténységgel. Mussolini nagyon vigyázott arra, hogy a fasiszta párt ne nyisson antiklerikális frontot, mert ez nem illett bele a politikájába, ő a kereszténységgel fegyverszünetet akart kötni.

— *Tehát: hazajöttél. Hogyan következett be baloldali bűnbeesésed?*

— A baloldali bűnbeesés reakció volt mindarra, amit addig tanultam, gondoltam, és a csalódás okozta jobboldali radikalizmusban. Ahogy az lenni szokott, a liberalizmus nem bizonyult eléggé hatékonynak ezekkel az eszmékkel szemben, a polgári radikalizmus sem, a végén kiderült, hogy a szociáldemokrácia sem. Azt lehet mondani, hogy — majdnem törvény szerint —, a következetes és fanatikus forradalmi elkötelezettségű emberek az illegális kommunista pártnál kötöttek ki. Nem egyedül voltam. Debrecenben a dzsentri származású Újhelyi Szilárdtól a medikusokig, (Zöld Sándor, Majerszky Klára) a paraszti származású Szilágyi József egészen más szociális forrásból táplálkozó embereket végül is a saját alkati radikalizmusuk és szenvedélyes közéleti érdeklődésük menthetetlenül a szélsőbalra terelték. Amit még növelt az üldöztetés, a mártírtudat és az ezzel összefüggő nagy messianizmus. Nálam azonban kétségkívül igen nagy szerepet játszott a baráti kör és a régi ismeretségek. Amikor elmentem Debrecenből, akkor barátaim, ismerőseim körülbelül úgy gondolkoztak mint én. Nagy részük be is lépett a Turulba, Losonczy Géza kivételével, aki csak korábban volt turulista. Mikor hazaérkeztem Magyarországra, egyszer csak azon vettem észre magamat, hogy egész volt baráti, ismerősi köröm, a Márciusi Front fedőszerve alatt kommunista lett. Akkor közük vitt a régi barátság és szolidaritásérzés, és az általunk gyakorolt szellemi nyomás is. Külföldi irodalommal kezdtük, elméleti művekkel is, amelyek borzasztó vonzóak voltak a maguk hihetetlen egyszerűségével. Abban a komplikált világban a „Leninizmus kérdései”, amely minden kérdésre olyan mérhetetlen egyszerűséggel válaszolt, katekizmus volt. Milyen egyszerű ez a világ, és hogy lehet megismerni. Erzelmileg az volt a döntő, hogy az egész rothadt régi rendszerrel szemben ők állnak szemben a legélelsebben. A harmadik pedig az a döbbenetes felismerés volt, hogy kiváló európai intellektüelek hosszú sora ezzel az eszmével azonosult, de legalábbis rokonszenvezett. Tehát nagyon erős pszichológiai nyomás terelt ebbe az irányba. Az olvasás Anatole France-szal kezdődött, és a volt moszkvai követ, Davis beszámolójával végződött, ahol ez a közismert nagykapitalista igazolja a moszkvai pereket.

— *A kommunista hatalomátvétel után milyen beosztásban dolgoztál?*

— Újságíróként kezdtem rögtön. Budán még folytak a harcok, amikor Pesten megindult az első lap, a Szabadság. Ez formálisan koalíciós, nem pártlap volt, főszerkesztője úgy emlékszem Zilahy volt a Parasztpárt részéről, Darvas József a kisgazdák részéről, Barcs, Antalfy stb. Valójában a lapot a kommunisták csinálták, a többi „kirkat” volt, ehhez a laphoz kerültem riporternek.

— *Meddig élt ez a lap?*

— Ez a lap sokáig élt, de én nem éltem a lapnál sokáig, mert áprilisban megalakult a párt hivatalos lapja, a Szabad Nép, és akkor az ottlevő kommunistáknak egy jelentős része a Szabadságtól átment a Szabad Néphez, a Szabadság főszerkesztője Haraszti Sándor lett, tehát továbbra is megmaradt kommunista lapnak, de nem ez volt a Kommunista Párt lapja.

— *Mikor érezted először, hogy nem az elképzelt irányba mennek a dolgok?*

— Tulajdonképpen az első órától, az első napoktól éreztem ezt és én azt hiszem, nem annyira fontos az, hogy most történelmileg, kronológiailag végigmenjünk az életemen, hanem — ahogy eddig is próbáltuk — emeljük ki azokat a periodusokat, amelyek válságba torkoltak, konfliktusokat okoztak. Én úgy érzem, hogy életem legnagyobb válságát 1945-ben, közvetlenül a hatalomváltáskor, vagy ha úgy tetszik, a felszabaduláskor — mert hiszen nagyon sokunknak a németektől, a megszállástól való felszabadulást jelentette — ekkor éltem át. Ennek a válságnak a hibás megoldása

évekre kihatott rám és rossz útra vezetett. Itt hallgattattam el a lelkiismeretemet. Sose fogom elfelejteni, milyen fölényesen, biztonságosan és valóban jóhiszeműen intettem le azokat az embereket, akik rettegtek az oroszok bejövetelétől, félték a rablástól, a nők megerőszakolásától, általában minden elfogadhatatlan erőszakos cselekménytől.

— *De amikor valós híreket hallottál, amelyek alátámasztották ezeket a féltelmeket, akkor ezekkel hogy számoltál el?*

— Nem hittem el őket. A híreket kétféleképpen intéztem el. Vagy úgy, hogy egyszerűen ezek is hozzátartoznak ahhoz a propagandához, amellyel egyébként abban az időben tele volt a sajtó, a rádió és a Magyar Futártól kezdve az egész szélsőjobboldal. A zavart az okozta, amikor magam voltam szemtanúja, sőt szenvedő alanya is annak, ami már az első órákban kezdődött. Tehát: az órák elzabrálása, a lakások kifosztása, a nők megerőszakolása, tehát egy martalóc bandának a példátlan magatartása. Hát ezt egyszerűen nem tudtam magamnak megmagyarázni. Nemcsak én, hanem Haraszi Sándor, akit mindenképpen eszményképemnek tekintettem, tanítómnak tekintettem, ő is szenvedő alanya volt a családjával együtt az eseményeknek. Haraszi Sándor element az akkor Budapesten legmagasabb funkcionáriushoz, Gerőhöz, és egy előzetes megbeszélésünk alapján szóvá tette ezeket a dolgokat. Gerőtől irtózatossá leszállásában részesült, hogy képzel ilyet, ilyen provokációt a szovjet hadsereggel szemben, amely felszabadítja Magyarországot a fasizmus alól stb. a szokott szövegek, ne kezdjük kritizálni, ami történik, ezt tudomásul kell venni, a háborúban ilyen dolgok vannak. Nem tudtam sehogyan se tudomásul venni, mint ahogy nyilván mások sem, és ez lett volna az a pillanat, amikor az embernek magába kellett volna mélyednie, három napig medítilnia és utána azt kimondani, hogy ha ez a dolog így fest, és az évek óta táplált illúzióink, reményeink így konfrontálódnak a valósággal, akkor ebből le kell vonni a konzekvenciákat és ebben egy pillanatig sem szabad részt venni. Ma már teljesen nyilvánvaló az, hogy az eredeti bünt itt követtem el. Nem akarok mellet verni és bűnbocsánatot könyörögni azért a kommunista múltamért, amely 1939—1945-ig tartott, bár abban is, mai kritikus szemmel, rengeteg volt az öncsalás, a tévedés, de mint arról már korábban beszéltem, a realitás, mivel nem volt kézzelfogható, nem cáfolta meg a nézeteimet.

— *Baráti körödből volt olyan, aki levonta a konzekvenciákat?*

— Egész baráti körömből senki, jöllehet, szinte azt mondhatnám, senki nem volt, aki ennek vagy maga vagy legközelebbi hozzátartozója révén áldozata, szenvedő alanya ne lett volna. Ez persze kicsit jellemző ránk, hogy végül is felülkerekedett ez a csoporthoz való tartozásunk érzése, az ügghöz való kötődésünk. Az a tény, hogy mint 27 éves fiatal ember egyszerre csak a magyar sajtó egyik csillaga lettem, publicista, kérészt rádiókommentátor, a pártnapok egyik legnépszerűbb és legünnepeltebb előadója, hogy sikert sikerre halmoztam, hogy végül is, óriási elégtételt kaptam mindazért, amit az előző években el kellett szenvednem. Hiába, ezek az egyéni érvényesülésnek korábban elképzelhetetlen lehetőségei igenis morálisan korrumpáltak. Ha azt mondják, vak maradtam, nem maradtam vak, és nem is voltam néma, ez a legszörnyűbb. Láttam és tudtam. Ennek ellenére a folyamatos bűnözés útján maradtam. Ebben a hatalomvágy, a személyi érvényesülés, a sikerszomj nagyon nagy szerepet játszott. Ezt azért mondom most itt el, hogy talán a mai fiatalok, akik ilyen válaszütt előtt állnak, elolvassák ezt, és elgondolkoznak rajta.

— *Reméljük, hogy akadnak ilyenek, hiszen bizonyos értelemben a mostani rendszerváltás is fölkinálja a korrumpálódásnak ugyanezeket a lehetőségeit. Nagyon erősen ezeket az ú. n. kollektív motívumokat hangsúlyoztad a bűnbeszélésnél, viszont a kiszaka-*

dás nyilván egyéni volt. Akkor is, ha ma már történetileg nézve az újságírók vagy az intellektuelek lázadását (az ú. n. revizionistákra gondolok), egységes csoportként emlegetik őket. Am ha megnézzük a motívumaikat, az mind egyedi. Mi volt a te motívumod, és mi az, amiben osztozol a többiekkel?

— A Rajk-per után engem félretettek, nem én vonultam félre, félretettek, mert mint volt magyar kommunista, nem illetem a képbe, tehát 1949—1953 között nagyon sok szemrehányást nem tehetek magamnak, mert nem volt alkalmam rosszat elkövetni. De ez azért még csak passzív szakasz volt. Én azt hiszem, hogy 1953 után és ezt nagyon sok barátomnak a tanúsága, tanúvallomása bizonyítja, a legeslegesők között voltam, aki levontam a konzekvenciákat. Végletes módon, mindenfajta korlátozás nélkül, és vállalva mindazokat a személyes kockázatokat, ami ezzel járt. Nagyon korán következett be a dolog, és elég különös módon, azt mondhatnám, hogy órák alatt.

— *Akkor emlékszel nyilván a napra is.*

— Emlékszem a napra. Utána kellene nézni az akkori Szabad Népben, mert így nem tudom megmondani a napot, de tudom, hogy milyen napi eseményekhez kapcsolódik. 1953 tavasza. Miután még Sztálin halálát a feleségemmel együtt az emberiség nagy tragédiájaként éltük át, nem sokkal később megjelent egy kis közlemény az újságban, hogy az ú. n. „orvosper”, ahogy akkor mondták, a fehérkámzsás gyilkosoknak a pere, az egész konstruált dolog, a letartóztatottak ártatlan áldozatok, akikből meg nem engedett eszközökkel csikarták ki a vallomásukat. Én ezt olvastam — egy reggeli Szabad Nép volt —, és órák alatt más emberré lettem. Ebből látszik, hogy tulajdonképpen tudat alatt mi minden gyülemlett fel bennem, hogy egy ilyen marginális esemény, amelyre ma már alig emlékszik valaki, alkalmat adott arra, hogy a gyutacs szerepét töltsse be a robbanásban és az egész lelki beállítottságomban, mert rögtön tovább kezdtem gondolkodni. A rádiómon levő kis herendi Sztálin-mellszobor, a gyerekek szobájában levő Rákosi-kép a búzakalással, aznap délután már ott voltak a szemétdombon. Szóval olyan elementáris hatása volt a dolognak, rögtön megosztottam ezt az élményt Edittel, teljes partnerségre találtam. Először megdöbbsent, tátva maradt a szája, és iszonyú szenvedéllyel kezdte mondogatni, hogy mi történt? Mit mondtak?

— *Visszanyertétek az elveszett nyolc évet egy pillanat alatt.*

— Órák alatt. Olyan primitív gondolatmenet alapján, ami teljesen politikában járhatlan. műveletlen ember agyában játszódhatott volna le. Ebben semmi különös finesz vagy okosság vagy politikai tapasztalat nem kellett, egyszerű emberi józan ész. Ilyet csak a Bibliában olvastam, csodatörténetekben tapasztaltam ilyet, sok mindent megértettem, amit addig nem értettem. Van úgy, hogy az ember előtt órák alatt világosodik meg, hogy egy életen keresztül, vagy nem tudom meddig, téves úton járt.

— *Ez a gondolatmenet megváltozása, a metanoia.*

— Igen, ellenállhatatlan erejű élmény, amit persze mi követ? Irtózatos elkeseredés, borzalmas felháborodás és fékezhetetlen tettvágy. Engem attól a perctől kezdve más nem vezérelt, mint az, hogy meg tudjak állni magam előtt. Embernek tudjam érezni magamat, ahhoz mindent meg kell tennem ennek a szörnyűségnek a leleplezésére, először is tanulmányozására. Aztán meztelenre vetköztetésére, és végül is a megdöntésére. Persze hol gondolt az ember 1953-ban arra, hogy ennek a vége ez lesz, fogalmam sem volt róla, de hogy irtózatos indulatokat és szenvedélyeket szabadított fel bennem, ez kétségtelen. Talán ezzel magyarázható az a rendíthetetlenség és az a sokszor esztelen merészség, amivel még a Rákosi-korszak fénykorában nekifogtam és nemcsak magam harcoltam, hanem szerveztem, lázítottam, uszítottam, vállalva mindazt, ami ezzel a dologgal jár. Ez nálam már nem politika volt, személyi ügy volt.

— *Az arcod visszanyerése.*

— Az aroom visszanyerése. Csak másodsorban volt politika, minthogy politikai hitvallásaim sajnos többször is változtak fiatal korom óta. Bibó István nagyon sokat mosolygott, nem ironikusan, mert ő angyali lelkű ember volt, hanem megértéssel, amikor azt mondtam, a lelkem üdvösségéért harcoltam, ami egy ateista részéről kicsit furcsán hangzik, de én tudom, hogy valóban erről van szó.

— *Az ember, ha a mindig nagyon szórványos, mozaikszerű vallomásokat, emlékezőseket összeteszi, akkor végül is összegzésképpen eljuthat oda, hogy te voltál az, aki megtaláltad magadnak Nagy Imrét. Mint eszközt, mint lehetséges partnert. Igaz-e ez a föltételezés?*

— Úgy mondanám, mint lehetséges partnert. Óriási történelmi lehetőség volt számomra, hogy Nagy Imre felbukkant a magyar politikában. Két dolgot tehettem. Egyrészt olyan könyveket kezdtem keresni, amelyeket korábban a kezembe se vettem, mint az ördög bibliáját. Az ismerősöknél kutattam, kinél van könyv, tudtam, hogy kik voltak az emberek, akikre régebben úgy néztem, mint gyanúsakra, nem mint rendesekre, mert ugyan kommunisták voltak, de egy-egy megjegyzésükből éreztem, hogy van bennük szkepszis, fenntartás, és ezáltal előttem nem voltak igazi elvtársak. Megkerestem őket, és kezdtem érdeklődni, hogy van-e Koestler-könyved, van-e Orwelled, van-e Trockijod. Jellemző, még mindig ott tartottam, hogy volt kommunistákat kérdeztem, oda még nem jutottam el, hogy kilépjek ebből a körből, és a liberális-polgári kritika szemével tekintsek ezekre. Ugyanilyen szenvedéllyel kezdtem meg a felvilágosító hadjáratomat. Véletlenül együtt nyaraltunk nyáron Molnár Miklóssal az Alkotók Házában. Szigligeten. Esténként sétálgattunk. Kezdttem mondani a magamét. Miklós, akinek egyébként Rudas László volt az apósa, egyik ámulatból, mondhatnám rémületből a másikba esett, mivel nagyon becsületes és gondolkodó ember is volt, néhány nap alatt nagyjából közös nevezőre kerültünk. Ugyanezt tettem Aczél Tamással, akinél különösen bonyolult volt a helyzet, a Sztálin-díj, a Kossuth-díj és a sok hivatalos elismerése miatt, de annak ellenére, hogy évek óta annyi mindent hordanak reá és frói rangját nagyon is kétségbe vonják, szerintem tiszta ember. De ugyanez volt Fehér Lajossal, vagy Szilágyi Józseffel is, akikkel találkoztam. A reagálások különbözőek voltak. Volt aki nagyon elgondolkozott. Volt aki nagy zavarba került. A leggyorsabban Szilágyi Jósánál ment persze, mert miután két-három alkalommal beszéltem vele, kimondta azt, amit én nem is mertem kimondani, de ő már akkor kimondott és a vesztőhelyig fenntartott: ezek gyilkosok! Ő vonta le a legradikálisabban és minden fönntartás nélkül az ítéletet. Az ilyen aztán terjedni szokott. Ilyen körülmények között már Nagy Imre beszéde és a fordulat a magyar belpolitikában, nekem nagyon kapóra jött. Elfelejtettem az előbb valakit említeni, aki rendkívül fontos volt ebben az egész folyamatban, Surecz Józsefet, aki pártfunkcionárius volt, vele erről beszélni különösen kényes és nehéz dolog volt kezdetben, nagyon értelmes, munkás ember volt, aki megértette ezt.

— *A megvilágosodott próféta, a Saulusból lett Paulus, mindig megható.*

— Valószínűleg igen. Tényleg úgy gondolom, hogy azokban az időkben és azokban a napokban volt meggyőző ereje annak, amit én mondtam. Talán azt is hozzátehetném, bizonyos hitele volt, mert annak ellenére, hogy ennyire elvadultam, a szülői ház és a piarista nevelés nyomai soha nem veszték el bennem. Ma büszkén mondhatom azt, hogy még a legszélsőségesebb koromban sem követtem el olyan dolgokat, amelyek a legalapvetőbb morális kódexbe ütköztek volna. Nem jelentettem fel soha senkit, nem éltem vissza a hatalmammal. Az újságírókörökben a kollégák között, mint kommunisztát, sokan nem kedveltek. De azt, hogy tőlem nem kell félni, én nem fúrom őket, nem jelentem fel őket — ezt senki soha nem vonta kétségbe.

— *Nagy Imrével mikor találkoztál ebben az állapotodban, ebben a törekvésedben először?*

— Elég későn találkoztam, jöllehet mindenki meg volt győződve róla, s nyilván ma is azt hiszi, hogy a kormányprogram elhangzása után közvetlenül következett a személyes kapcsolat. Furcsa helyzet állt elő, hogy a Nagy Imre lánya abban a szerkesztőségben dolgozott, amelynek én a főszerkesztője voltam. Kialakult egy különös viszony Erzsébeten keresztül: anélkül, hogy kimondtuk volna, üzengettünk egymásnak állandóan. Abba a világba kell beleképzelnünk magunkat, ahol minden kicsit konspiratív. Ha én mondtam valamit, nem mondtam azt, hogy Zsóka, ezt mondja el az édesapjának. Ha Zsóka valamit mondott nekem, nem mondta, hogy apám ezt mondta, vagy üzeni, de teljesen nyilvánvaló volt, hogy ez metakommunikáció, egy furcsa csatornán keresztül. Nem lepott meg engem egyáltalában, mikor Nagy Imre kezdett a saját lábára állni, és felismerte azt, hogy ezzel az apparátussal nem megy semmire sem, akkor nemcsak javasolta azt, hogy én legyek a tájékoztatási hivatal elnökhelyettese, hanem nagyon nagy harcot is vívott ezért a Rákosiékkal, akik a rendőrségi jelentések és spiclik révén tudták, mi az én nézetem, felfogásom, s Rákosit mindenféle kendőzés nélkül gonosztevőnek és gyilkosnak nevezem. Háromszor kellett a titkárság elé vinni a kinevezésemet, mire elfogadták. Így kerültem a Parlamentbe, munkatársaként. Akkor volt már személyes kapcsolatunk.

— *Nála is működött az erkölcsi megrendülés és a jóvátétel igénye?*

— Nem tudom, milyen katarzison ment keresztül, ő ezen a folyamaton korábban mehetett már át. Ő egész életvitelével, magatartásával az emberekhez való viszonyával, akarva akaratlanul érzékeltette azt, hogy ő más, mint a többi. Ahogy a titkárnővel beszélt, ahogy egy munkatársával beszélt, ahogy egy minisztertanácsot levezetett, tudom, mert ha az elnök nem volt jelen, én vettem részt a minisztertanácsban. Ugyanakkor persze koránál fogva is, meg mivel hosszú éveket töltött a Szovjetunióban, a kötődés nála sokkal mélyebb volt, mint bennünk, és a különböző gátló körülmények is sokkal erőteljesebben működtek. Mi sokkal kevesebbet tudtunk nála, de nálunk ezek az élmények sokkal frissebbek és hevesebbek voltak. Ezáltal rövid idő alatt mi lényegesen radikálisabbak és elszántabbak lettünk, mint ő volt, nem beszélve arról, ő persze a nagypolitikának volt a vezetője és többet kellett taktikáznia is ahhoz, hogy megpróbálja keresztülvinni az elképzeléseit.

— *Az első bukás után, amikor kitarítottál mellette, mennyire volt érzékelhető, hogy radikalizálódik?*

— Tulajdonképpen ez fokozatos folyamat volt. Amikor őt félretették, az első időben idegenkedett attól, hogy velünk kapcsolatot teremtsen, mert hatott még nála a beidegződés, hogy ez frakciózás stb. Májusban jutottunk el odáig, hogy többszörös sürgetésünkre és kezdeményezésünkre, mondhatom erőszakoskodásunkra, először Harasztit, Losonczyt meg engem fogadott is, de nagyon vigyázott arra, hogy ezek ne konkrét politikai, hanem általános jellegű beszélgetések legyenek. Azután hónapról hónapra — ez már a harc dinamikája és logikája — éleződött a helyzet, ahogy egyre elvetemültebbek lettek az ellene intézett támadások. Most már nemcsak bennünket fogadott, hanem egyre szélesebb volt azoknak a köre, — mintegy 8—10 ember — akik ellátogattak hozzá, hiszen nyilvánvaló volt, hogy ennek következményei lesznek. A beszélgetések tartalma is egyre konkrétabb lett. Nagy Imre mindig pártfogalmakban gondolkozott. Elneveztük magunkat pártellenzéknek, amely hangot ad annak az elégedetlenségnek, ami a párton belül van. 55 kora őszén már szervezett akciókat indítottunk. Ezek között a legkiemelkedőbb az írói memorandumnak, a művészek memorandumának a megszervezése volt. Ő pedig kezdte írni a dolgozatait — ezek később kötetben is meg-

jelentek —, és mi, az akkori primitív módszerekkel, gépeltettünk sok példányban, és úgy terjesztettük. Akkor még a szamizdat későbbi technikája nem létezett. Ez már teljesen nyilvánvaló ellenzéki tevékenység volt, és az, hogy Nagy Imre nemcsak vállalta ezt, hanem bizonyos mértékben az élére állt. Az elhatározások megbeszélések alapján születtek. Ez azért az ő korábbi, pártszerű merevségéhez képest szinte alapvető változást jelentett.

— *A forradalom kitörése mennyire ért meglepetésszerűen téged személyesen, illetve a csoportot?*

— Teljes meglepetésként ért. Aki mást mond, az nem mondja a valóságot. Mint kommunista reformistáknak, nekünk az volt az elképzelésünk, különösen Rákosi bukása után, hogy olyan közhangulatot tudjunk a párton belül, és megfelelően az országban kialakítani, hogy végül is a vezetés Nagy Imre és a reformisták kezébe kerüljön, és akkor meg tudjuk valósítani azt, amit akarunk.

— *Ami a forradalmat, azután elhurcoltatásokat, a romániai fogságot, az itthoni pereket illeti, erről elég sokat olvashattunk az utóbbi időben. Inkább folytassuk ott, ahol a történet maga is folytatódik. Kapcsolódjunk egy olyan kérdéssel, amely éppen az előzőhöz tartozik. Nevezetesen: a börtönben mit értettél meg abból a népmozgalomból, amelyről olyan sokat nem tudtál korábban, hiszen mondtad, meglepetés volt neked és sokatoknak. Kikkel találkoztál, milyen emberi sorsokat ismertél meg börtönben, amelyek elmélyítették és esetleg megváltoztatták a korábbi elképzeléseidet?*

— A börtön nagyon nagy hatással volt rám. Először is volt több mint másfél éves totális izoláltság, magánzárka; rettenetesen meggyötört fizikailag is, szellemileg is, betegem jöttem ki a börtönből. A családomról sem tudtam semmit. Letartóztattak 1957 áprilisában és úgy emlékszem, hogy októberben kaptam először könyvet. Egy olvashatatlan szovjet Sztálin-díjas kolhozregényt, hogy a féléves betűéhség ellenére a negyedik oldal után a sarokba vágtam. Mi „romániaiak” hátrányos helyzetben voltunk, nem volt a családunkkal kapcsolatunk, sőt a külvilágnak nem is volt szabad tudnia, hogy mi egyáltalán Magyarországon vagyunk. De valahogy megtudtam azt, azt hiszem az előadóm szájából, hogy Déry Tibor és Gimes Miklós kapnak kintől állandóan könyveket. Akkor azt a kérésemet terjesztettem elő — mivel már akkor a vizsgálat lezárult, bennünket ott csak jegeltek; politikai okok miatt nem tűzték ki még a pert, várták, hogy alakulnak a dolgok — hogy ha a Gimes és a Déry hozzájárulnak, tegyék meg azt, hogy mielőtt ők a nekik bejuttatott könyveket visszaadják, ami persze mind szépirodalom volt, adják ide nekem, én olvassam el, és úgy kerüljön vissza. Egy pár napig tartott, amíg megkaptam a pozitív választ, hogy ők is hozzájárulnak. Így nem voltam erre a szörnyűséges börtönkönyvtárra ítélve. Ilyen szempontból életemnek egyik legszebb korszakát éltem át, mert a 25-ös égő mellett, poloskák és svábbogarak között olvastam Proustnak a Csodálatos lakomáit, ennek a francia nagypolgári életnek a fantasztikus gazdagságát és fényűzését. Ami érték van az irodalomban, Thomas Mann, Flaubert, a legjobb klasszikusok, minden eljutott hozzám, mert szépirodalom válogatás nélkül bejuthatott. Minden túlzás nélkül mondhatom, hogy mire végül bekerültem a mélyvízbe — ezalatt azt értem, olyan lett a sorsom, mint a többieké, más rabokkal kerültem össze, és ez Vácott volt, a váci fegyházban — addigra nekem már minden illúzióm, minden emocionális kötődésem a kommunizmushoz felmorzsolódott, eltűnt. Friss élmények híján, mivel fogalmam sem volt, mi történik kint, politikáról semmiféle hírem nem volt. Mikor már Vácra kerültem, ott egész megváltozott a helyzet, mert ott a fülesek révén minden beszivárgott. Sőt, a végén odáig jutottunk az örök korrumpálása révén, hogy nekem reggel rendszeresen hozta a Szabad Népet egy őr, sőt, volt olyan őr is, aki rendszeresen beszámolt arról, amit előző este a Szabad Európa mondott. Elju-

tottam arra a végső következtetésre, hogy ez a rendszer, úgy ahogy van, rossz, elvetendő, ennek nincs javított változata, itt reform nem lehetséges a rendszeren belül, csak a rendszer reformja képzelhető el. Ebben eléggé magányos voltam, mármint a régi barátaim és elvtársaim körében, de ez nem befolyásolt engem.

— *Szabadulásod után hol nyílt először alkalom arra, hogy ezt a harcot folytassad?*

— Szabadulásom után tulajdonképpen a magam módján rögtön folytattam a harcot a magam lehetőségei között. Először is azzal, hogy nem nagyon csináltam titkot abból, hogy mi is történt velünk, hogy zajlott le a perünk. Erről senkinek fogalma nem volt. Borzasztóan a lelkünkre kötötték, hogy erről ne beszéljünk, ez államtitok, alá is kellett írni mindenféle papírokat, de én ezekhez egyáltalán nem tartottam magamat. Donáthot, Harasztit meg engem — szabadulásunk után — behívtak a pártközpontba, ahol Sándor József és Aczél György beszéltek velünk. Ők ezt gesztusnak szánták, azt akarták érzékeltetni, hogy bár történt, ami történt, nem úgy tekintenek ránk, mint a többi forradalmárra, hanem — mozgalmi múltunk miatt — olyan lelkeknek tartanak, akiket talán még meg lehet menteni. Ezen a beszélgetésen az elhelyezkedésről volt szó, a jövőről. Nagyon rossz néven vették tőlem is, annak a jelét látták benne, hogy javíthatatlan vagyok, hogy én a beszélgetés során megmondtam nekik, hogy sok száz emberrel találkoztam bent a börtönben, és az a tapasztalatom, hogy rengeteg ember teljesen ártatlanul ül, és kértem, vizsgálják felül ezeket a dolgokat. Főleg fiatalokra, katonákra, vidéki nemzeti bizottsági vezetőkre vagy tagokra gondoltam. Lényegében semmi különöset nem mondtam, csak azt, amit tapasztaltam. Mert valóban, mi bűnösök voltunk, mi egy kormány tagjai voltunk, és ha ebből politikai pert csinálnak, akkor bennünket felelősségre vonhatnak. De a tömegben találkoztam olyan emberekkel, katonákkal, akik a kötelességüket teljesítették, a parancsot hajtották végre, vidéki tanítókkal és tanárokkal, ügyvédekkel, akik egy helyi nemzeti bizottságnak az elnökei lettek, és a fő gondjuk az volt, hogy a párttitkár életét megmentsék, hogy a lakosságot lecsendesítsék, diákokat, akikről teljesen egyértelmű volt, hogy ártatlanok.

— *Végül azt kérdezném tőled, hogy jelenleg milyen kiutat látsz a kiengesztelődésre és arra, hogy az égető és senki más által el nem végezhető feladatokat ne gyűlölködve, hanem összefogva végezzük?*

— Egész életemben segített rajtam az optimizmusom, mindig bíztam benne, hogy a világ jóra fordul, a sorsunk jóra fordul, s nem is egyszerűen bíztam benne, hanem tehetségemhez és lehetőségeimhez képest munkálkodtam is ezen, és ma is optimista vagyok. Nem vagyok nagyon megijedve ettől a valóban súlyos gazdasági válságtól, amiben vagyunk, mert a körülmények a világon Ausztráliától, Dél-Amerikán keresztül Észak-Amerikáig kedvezőek, mindenütt sok tehetséges magyar menedzser, gyárigazgató, gyártulajdonos, mérnök, feltaláló dolgozik, tehát olyan emberek, akik prosperitást, fellendülést tudnak hozni. Én lehetetlennek tartom, hogy ebben a kis országban a szabadság feltételei mellett ki ne alakuljon, ha sok zökkenővel is, néha visszatetsző mellékzöngékkal, olyan elméleti és gyakorlati réteg, közgazdászokból és üzletemberekből, akik ebből a bajból kivezetnek bennünket. Biztos vagyok benne, és remélem, hogy meg is érem ezt. Nem kell megijedni a politikai dilettantizmustól sem, melyet most tanúsítunk az első szabad parlamentünk összeülése utáni hetekben, én ezt természetesnek tartom. Rengeteg csacsiság, baklövés fordul elő még olyan országokban is, ahol hosszú gyakorlata van a demokráciának. A legsúlyosabb feladatnak azt tartom, hogy kikerüljünk abból az erkölcsi válságból, amely már az első világháború befejezése óta sújt bennünket.

Szőrényi László